

Рудько С. О. Участь Миколи Василенка в реформуванні освітньої системи України в 1917 р. // Записки НУ „Острозька академія”. Серія: Історія. – Острог, 2006. – Вип.6. – С.179-189.

УЧАСТЬ МИКОЛИ ВАСИЛЕНКА В РЕФОРМУВАННІ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В 1917 Р.

Діяльність відомого вченого, суспільного діяча, активного учасника Української революції 1917–1920 рр. Миколи Василенка в зазначеному в назві статті контексті, ще не знайшла широкого висвітлення в історичній літературі. У даній статті здійснена спроба аналізу роботи М.Василенка на посаді попечителя Київської шкільної округи протягом березня-серпня 1917 р. І таким чином висвітлити внесок М.Василенка в реформування освітньої системи України того часу.

У сучасній українській історіографії не існує праць присвячених проблемі внеску Миколи Василенка в реформування освітньої системи України в 1917 р. Побіжно її торкаються у своїх студіях присвячених становленню національної системи освіти та шкільництва на Україні на початку ХХ ст., такі дослідники, як Н.Агафонова [1], О.Балицька [2], Г.Васькович [3], О.Завальнюк [6], Ю.Телячий [6], Н.Сорочан [14; 15; 16].

Джерелами для написання статті послужили матеріали архівних фондів Інституту рукопису НБУ НАНУ ім. М.Вернадського, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Центрального державного архіву вищих органів влади і управління у м. Києві, Центрального Державного Історичного Архіву у м. Києві, а також опубліковані документи і матеріали Української Центральної Ради. Автор також використав у своїй праці матеріали газет в яких висвітлювалась робота Миколи Прокоповича на посаді попечителя Київського шкільного округу. Це такі видання, як “Киевлянин”, “Киевская мысль” та “Нова Рада”.

Революційні події на початку 1917 р. в Україні зумовили постановня питання реформування системи управління освітою. Основним питанням, що мало кардинально вплинути на перетворення в освітній царині було питання українізації переведення освітньої галузі на українську мову викладання, запровадження українознавства.

Під впливом революції Тимчасовий уряд намагався здійснити деякі заходи у справі демократизації народної освіти, незначну перебудову в структурі управління освітою, лібералізацію шкільного життя. Його політичним орієнтиром в шкільному питанні була просвітницька платформа кадетської партії. В ній декларувалися принципи „свободи, демократизму і децентралізму” народної освіти, скасування всіх обмежень для вступу до школи, пов’язаних із статтю, походженням і релігією, свобода особистої, громадської

ініціативи при відкритті й організації учбових закладів, запровадження загального безкоштовного і обов'язкового навчання в початковій школі і т. ін. [6, 34].

Перші розпорядження Тимчасового уряду мали значною мірою декларативний характер. Їх здійснення залежало від реального співвідношення сил на місцях.

У березні 1917 р. міністром народної освіти Тимчасового уряду став О.Мануйлов, який до цього був ректором Московського університету [16, 26]. Одразу після свого призначення він терміново викликав М.Василенка до Петрограда. Вони були знайомі ще по роботі в Енциклопедичному словнику Брокгауза та Ефрона. Зустріч, що відбулася наприкінці першої декади березня, була діловою: йому запропонували посаду попечителя Київської шкільної округи. Микола Прокопович погодився і відразу запропонував здійснити безвідкладно ряд заходів, які переконали б широкий загаль українського населення, що Тимчасовий уряд готовий піти назустріч культурним потребам України. Зокрема, йшлося про запровадження викладання українською мовою в народних школах, заснування двох українських гімназій, а також кафедр української історії, мови, літератури та історії права в Київському університеті св. Володимира. Порухувалося також питання про матеріальну допомогу Українському науковому товариству і створення у Києві великої бібліотеки світового рівня. На прохання міністра, який прихильно поставився до цих пропозицій, М.Василенко разом з відомими українськими діячами П.Стебницьким та О.Лотоцьким, що тоді служили в Петрограді, підготував для нього ґрунтовну доповідну записку [8, 2].

Цікаво, що Микола Прокопович став на чолі тієї округи, попечитель якої чотири роки тому назад видав розпорядження про усунення його від викладання в Київському університеті [7, 1].

Призначення М.Василенка попечителем Київської шкільної округи серед багатьох привітальних листів викликало і ряд цікавих повідомлень. Зокрема 23 березня 1917 р. М.Гуревич такими словами вітав Миколу Прокоповича з обранням його на посаду куратора: "Ні червоний прапор на Зимовому палаці, ні червоні стяги, що майліють над Петропавлівською фортецею не переконали мене настільки в перемозі революції, як Ваше призначення попечителем Київської шкільної округи" [22, 30].

Київська шкільна округа включала п'ять українських губерній: Волинську, Київську, Подільську, Полтавську та Чернігівську і була провідником політики центрального уряду. Виконавчий комітет Тимчасового уряду призначив комісаром при Київській шкільній окрузі З.Архимовича. За його ініціативи для наведення порядку в шкільних справах округу було створено комісаріат, до якого було запрошено педагогів І.Стеценка, Г.Александровського і Н.Володкевича. Після призначення попечителем М.Василенка комісаріат склав свої повноваження у відношенні до шкільної округи [19, 46]. 27 березня Микола Прокопович

прийняв справи округи у О.Ліперовського, що тимчасово ними піклувався [27, 22].

У своїй промові на загальних зборах „Русского учительского союза” М.Василенко, оголошуючи програму своєї діяльності, заявив, що навчання в школах повинно проводитись українською мовою. Але далі наголосив, що українська мова буде вводиться поступово, починаючи з початкових шкіл і тільки там, де буде бажання населення і забезпеченість учителями. Не передбачалося ніяких змін стосовно вищих початкових і середніх шкіл [16, 27]. Як відмітив безпосередній учасник цих зборів Л.Білецький, „промова нового попечителя більшістю учительства була зустрінута з задоволенням. Все залишалось так, як було” [21, 5]. Обережність і поміркованість М.Василенка стануть у майбутньому однією з причин непорозумінь між шкільною округою і новим освітнім органом – Генеральним секретарством освіти.

Вдалим був вибір помічника попечителя В.Науменка – видатного вчителя і досвідченого методиста, теоретика педагогічної науки [5, 15]. Залишився майже без змін старий склад службовців шкільної округи. До нього входили окружні інспектори О.Ліперовський, В.Іванов, Я.Коблов. Новим окружним інспектором став Ф.Ніколайчик, який був відряджений з Варшавської шкільної округи за ініціативою М.Василенка [25, 1]. Всі вони були службовцями старого режиму і противниками ідеї відродження української школи.

М.Василенко очолив Київську шкільну округу, коли до кінця навчального року залишалось кілька місяців. Тому початок його діяльності як попечителя шкільної округи не відзначився радикальними змінами, а перші розпорядження торкалися деяких поточних потреб шкільного життя. Серед них було розпорядження щодо відновлення дії закону про порядок передплати книг і навчальних посібників. Відповідно до закону, відбирання підручників і посібників для шкільних бібліотек належало педагогічним радам, але в той час навчальні заклади звертались з цим питанням до округи [20, 36].

Заслугове на увагу заява М.Василенка, яка була опублікована в газетах, про анонімні доноси на педагогів та службовців, що надходили до попечителя, і шептунів з секретними повідомленнями про окремих працівників. Куратор округи заявив, що він вважає такі вчинки недопустимими і подібні заяви залишатиме без розгляду [24, 76]. Ним також було скасовано звернення до членів управління Київської шкільної округи „ваше превосходительство”, „ваше високородие” і т. ін. [10].

Микола Прокопович піклувався про початок наступного навчального року. Про це свідчить розпорядження про прийняття заходів для задоволення потреб місцевого населення у школах. М.Василенко намагався вирішити проблему переповненості середніх шкіл, яка могла виникнути після скасування національних і станових обмежень з відповідними пропозиціями він звертався до організацій, які були причетні до її вирішення [20, 36].

Важливою ланкою діяльності М.Василенка на посаді куратора Київської шкільної округи було питання демократизації шкільної освіти. Зокрема зближення програм і правового статусу початкових шкіл з тим, щоб їх випускники мали змогу продовжити освіту в середніх навчальних закладах. Приділялась увага питанням ліквідації відмінностей між чоловічими і жіночими гімназіями, проблемами підвищення освітнього рівня жіноцтва [4, 118].

З метою введення до управління Київською шкільною округою представників від громадськості, за ініціативою нового попечителя було створено Тимчасову попечительську раду. До неї увійшли представники від викладачів початкових і середніх шкіл, спілки батьківських комітетів, вищих навчальних закладів, національних організацій [15, 128]. За посадою до складу ради увійшли помічник попечителя та окружні інспектори. Серед майже півсотні членів ради були відомі діячі освіти та культури І.Огієнко, С.Русова, В.Науменко, Г.Александровський, І.Балінський, А.Жекуліна, С.Луначарська та інші [23, 52]. До складу ради входили чотири комісії, які розробляли окремі питання шкільного життя.

Перша з них, яку очолював сам М.Василенко, займалася кадровими питаннями, конфліктними справами тощо. Друга, за участю представників „Спілки батьків” і очолювана О.Ліперовським, працювала над проектами нового статусу шкіл, їх педагогічних рад та батьківських комітетів. Третя, яку очолив Г.Александровський, – досліджувала питання організації так званого шкільного середовища [4, 119]. Вона займалася проблемами соціального середовища учнів і вироблення у них навичок громадськості [16, 29].

Але найбільш актуальною стала робота комісії, яка розробляла шляхи запровадження до шкільних програм предметів українознавства. Слід зазначити, що проблеми українізації освіти, відродження національної школи були тоді вельми актуальними. Не могла бути осторонь цих проблем і Київська шкільна округа, але будучи органом Тимчасового уряду, вона займала помірковані позиції.

Питанням українізації школи була присвячена нарада директорів початкових шкіл, учительських інститутів і семінарій, представників громадських організацій, діячів народної освіти і чиновників шкільної округи, яка відбулася 16-17 квітня 1917 р. На ній відбувся обмін думками, який показав, що керівництво округи і більшість директорів займають обережні, помірковані позиції.

Деякі учасники наради висловилися фактично проти прискореної українізації: про відкладення українізації школи на 2-3 роки (О.Фещенко – член Київської губернської управи) і про введення анкетування з метою виявлення ставлення населення до неї (Я.Коблов – інспектор Київської шкільної округи). Керівництво округи навіть було змушене виступити із запереченням цих ідей. М.Василенко звернув увагу на те, що проведення анкетування –

справа дуже складна і вимагає тривалої підготовки. Він зазначив наступне: „Взагалі плебісцит у всякій справі – зняряддя дуже сумнівне. Як його застосовувати. Адже плебісцитом було обрано Наполеона III після республіки. Я впевнений, що протягом дуже нетривалого проміжку часу одна особа дістане один плебісцит, а інша – другий. Як підійти, як опитати” [26, 13-16]. Постанови наради були дуже обережними. Так, відповідно до них, українська мова повинна бути введена восени 1917–1918 навчального року з перших класів сільських початкових шкіл. Було вирішено влітку для підготовки вчителів провести інструкторські, а потім повітові вчительські курси з українознавства. Було визнано необхідність створити спеціальну комісію [25, 13-14].

На цій нараді були представники Товариства шкільної освіти І.Стешенко і С.Русова. Від імені товариства І.Стешенко заявив, що не може бути ніякого питання про негайну українізацію всіх шкіл, вона повинна бути поступовою, але її не слід відкладати на майбутнє. Принциповим було зауваження С.Русової, яка підкреслила, що „навіть вживати слово „українізація” школи неправильно. Не українізуємо ми якусь школу, а відновлюємо українську школу. Ми стоїмо перед великою справою: повертаємо народу його рідну школу” [25, 14].

Поміркованість більшості учасників наради та її постанови викликали критику з боку української громадськості, про що свідчить стаття головного редактора газети „Нова Рада” А.Ніковського „Уміркованість над міру”, в якій той поставив сумне питання: „Чи при цьому запалі уміркованості не покалічать нам справді члени шкільної округи всю справу навчання на рідній мові?” [13].

Взагалі питання українізації української школи і наступні практичні дії з її втіленню в життя викликали жвавий інтерес громадськості. Дослідниця процесу реформування освіти в 1917–1920 рр. Н.Агафонова виділяє три групи серед представників української інтелігенції за ставленням до цього питання.

Перша група виступала за негайну українізацію школи. До неї входили С.Русова, І.Стешенко, І.Соколянський, С.Черкасенко та ін. Представники цієї групи весь час підкреслювали, що прискорення дерусифікації не повинно порушити елементарних інтересів тих дітей, що вже вчать в школах: „Українізація [...] повинна переводитись згідно з вимогами педагогії” [1, 62].

Друга група виступала на „захист” русифікованої середньої школи. Це були помірковані кола на чолі з М.Василенком і В.Науменком. Вони стверджували, що „українізацію слід провадити тактично й обережно [...], підходити помалу, додержуватись мудрої розважності”.

Третя група теж стояла на позиції поміркованості. До неї належало російське

вчительство. Але їх поміркованість значно відрізнялась від поміркованості другої групи – вони, виходячи із заяви про недостатній рівень української культури, визнавали українізацію освітньої ланки як питання далекого майбутнього, тобто на практиці були проти українізації [1, 60-67].

На засіданні Комітету Центральної ради 28 квітня 1917 р. шкільна політика М.Василенка характеризувалася як „дореформена”, що не може задовольнити український національно-культурний рух [17, 79, 81].

Помірковані підходи виявилися на нараді директорів гімназій і реальних училищ при управлінні Київської шкільної округи, що відбулася 24 травня 1917 р. У ході дискусії виявилось, що запровадження предметів українознавства в середній школі не викликає заперечень. Але викладання їх українською мовою можливе тільки там, де є три основні умови: відповідний національний склад учнів, учителі, які володіють українською мовою, і наявність підручників. Важливим результатом наради було створення комісії, які повинні були розробити принципи запровадження предметів українознавства [21, 61].

Робота комісії тривала до кінця літа 1917 р. Вони підготували програми з усіх дисциплін українознавства, визначили кількість годин для виконання цих предметів і підготували список необхідної літератури. Потім ці програми були переглянуті Генеральним секретарством освіти, яке внесло деякі корективи. Складність умов, відсутність коштів, а можливо і зацікавленість певної частини службовців у гальмуванні справи, привели до того, що ці матеріали були надруковані тільки на початку січня 1918 р. [16, 30-31].

Важливе значення для розвитку українського національного шкільництва й освіти мали два Всеукраїнські Учительські з'їзди, два Всеукраїнські Професорські Вчительські з'їзди, З'їзд представників „Просвіт”.

Перший Всеукраїнський Учительський з'їзд відбувся вже через три тижні після вибуху революції, 5-6 квітня 1917 р. Його організатором були М.Василенко як голова Київської шкільної округи та Товариство шкільної освіти [3, 70]. Участь у з'їзді взяло близько 500 делегатів – учителів середніх міських і народних шкіл. На нього прибули делегати майже з усіх губерній України, були навіть з Дону і Кубані.

Делегати з'їзду тепло привітали першого українського попечителя Київської шкільної округи. М.Василенко у своїй вітальній промові підкреслив, що перший з'їзд учителів-українців вийшов з народного руху, його програма була підготовлена українськими громадськими діячами, а не чиновниками [14, 83]. Він також зазначив, що справа педагогіки є дуже делікатною, будувати її потрібно на засадах “братства і рівності народів”, оскільки на місці однієї деспотії не можна зводити іншу [22, 27]. Принципи організації вищої школи, викладені у виступах М.Василенка, В.Прокоповича та С.Русової, склали основу резолюції

з'їзду „Про вищу і середню школу”, яка була прийнятою абсолютною більшістю голосів [2, 133]. За словами делегата з'їзду С.Русової, спільною для всіх з'їздів була впевненість в тому, що „всі народні вчителі – сини народу, і зрозуміють запити народної освіти і самосвідомості” [18, 3, 4].

До заслуг М.Василенка на посаді попечителя належить те, що саме він розпочав справу ліквідації надбавок за „обрусение края”. На підставі законів 1869 і 1886 років російські чиновники, які працювали у „Південно-Західному краї”, отримували надбавки до платні спеціально за „обрусение края”. Микола Прокопович, зважаючи на зміну політичних умов, звернувся до міністра народної освіти О.Мануйлова з проханням про скасування цих надбавок. При цьому через скрутне матеріальне становище він запропонував замінити ці надбавки на постійні доплати всім службовцям Київської шкільної округи [12]. Але за М.Василенка ця справа не була вирішена, надбавки були ліквідовані тільки після проголошення УНР.

На початку червня 1917 р. М.Василенко виїхав у службових справах до Петрограда. Нова бесіда з О.Мануйловим начебто мала непогані наслідки. 24 червня у день від'їзду Микола Прокопович одержав офіційну письмову відповідь міністра на всі свої запити. Міністр народної освіти повідомив, що терміново проситиме уряд виділити кошти, потрібні для відкриття двох гімназій з викладанням українською мовою, та добиватиметься виконання уже прийнятої постанови про відкриття чотирьох кафедр українознавства в Київському університеті св. Володимира. Міністр також відкрив кредит у 150 тис. крб.. на влаштування бібліотек, обіцяв просити урядову субсидію для Українського наукового товариства й на видання підручників. Знімалися усі обмеження щодо надходження книг до Київської міської бібліотеки, яка мала в перспективі дістати також право на обов'язкові примірники всіх друкованих видань [11].

М.Василенко повернувся до Києва. А наприкінці липня по списку кадетської партії його було обрано гласним міської думи. Проте вже 4 серпня він знову був змушений їхати до Петрограда на з'їзд попечителів шкільних округ. Міністерство народної освіти уже очолював інший представник кадетської партії С.Ольденбург [4, 121].

Під час перебування в Петрограді М.Василенко познайомився з багатьма діячами освіти, науки і культури, зокрема В.Вернадським та В.Грабарем. Відбулася зустріч і з С.Ольденбургом. Микола Прокопович знов завів розмову про допомогу розвитку української культури і дістав підтримку з усіх питань, крім заснування в Києві великої бібліотеки. Міністр не бачив для цього фінансової можливості, до того ж нещодавно було прийнято закон про обмеження кількості обов'язкових екземплярів друкованої продукції [9, 2].

З'їзд попечителів закінчився 17 серпня 1917 р. Та за день до цього М.Василенко дістав несподівану пропозицію залишитися в Петрограді товаришем міністра освіти. Це водночас були і особисті прохання С.Ольденбурга і В.Вернадського (який обіймав пост товариша міністра) з тим, щоб допомогти їм в налагодженні роботи міністерства. Микола Прокопович погодився, обумовивши свою згоду тим, що працюватиме лише до установчих зборів, які мали відбутися через кілька місяців. Наказ про його призначення О.Керенський і С.Ольденбург підписали 19 серпня, проте оголошений він був тільки 5 вересня. Із запізненням на кілька днів М.Василенко повернувся додому, щоб здати справи і підготуватися до переїзду до Петрограда. Новим попечителем Київської шкільної округи став В.Науменко [4, 123].

Таким чином, перебуваючи на посаді попечителя Київської шкільної округи протягом березня-серпня 1917 р. М.Василенко, здійснив ряд заходів, які були направлені на реформування освітньої системи України. Ці зміни стосувались в основному демократизації навчання в школах. Стосовно питання українізації шкільної освіти Микола Прокопович зайняв помірковані позиції. Отож в даний період у поглядах на українізацію школи М.Василенко все ще перебував на позиціях, які займала стосовно цього питання партія кадетів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Агафонова Н.В. Становлення національної системи освіти в Україні, 1917–1920 роки: Дис... канд. іст. наук 07.00.01 / Одеський університет.– Одеса, 1998.
2. Балицька О. Українська інтелігенція і відродження шкільництва (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) // Вісник Київського університету: Історія.– К., 1994.– Вип. 22.– С.132–137.
3. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905–1920 рр.).– К., 1996.
4. Вороненко В.В., Кістерська Л.Д., Матвеева Л.В., Усенко І.Б. Микола Прокопович Василенко.– К., 1991.
5. Джеджула Г.А., Панкова Є.В. Просвітитель за покликанням // Рідна школа.– 1993.– №2.– С.15-17.
6. Завальнюк О.М., Телячий Ю.В. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917 – 1920): Історичний нарис.– Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2001.
7. Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. М.Вернадського (далі – ІР НБУВ).– Ф.40.– Оп.1.– Спр.1155.
8. ІР НБУВ.– Ф.40.– Оп.1.– Спр.1246.
9. ІР НБУВ.– Ф.52.– Оп.1.– Спр.22.

10. Києвлянин.– 1917.– 28 квітня.
11. Киевская мысль.– 1917.– 28 червня.
12. Нова Рада.– 1917.– 2 червня.
13. Нова Рада.– 1917.– 30 квітня.
14. Пікалова Т.І., Сорочан Н.А. Перші Всеукраїнські вчительські з'їзди та їх роль у відродженні національної освіти // Зб. наук. праць Харківського державного педагогічного університету ім. Г.Сковороди: Серія Історія.– Х., 1997.– Вип.1.– С.82–92.
15. Сорочан Н.А. Освітня політика Тимчасового уряду і Центральної Ради: протилежні підходи і напрями // Зб. наук. праць Харківського державного педагогічного університету ім. Г.Сковороди: Серія Історія.– Х., 1997.– Вип.1.– С.126–137.
16. Сорочан Н.А. Формування системи управління освітою в Україні за доби Центральної ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): Дис... канд. іст. наук 07.00.01 / Харківський державний педагогічний університет ім. Г.Сковороди.– Х., 1997.
17. Українська Центральна Рада: документи і матеріали у двох томах.– К., 1996.– Т.1.
18. Центральний державний архів вищих органів влади і управління у м. Києві (далі – ЦДАВОВУ).– Ф.2581.– Оп.1.– Спр.17.
19. ЦДАВОВУ.– Ф.2581.– Оп.1.– Спр.18.
20. ЦДАВОВУ.– Ф.2581.– Оп.1.– Спр.173.
21. ЦДАВОВУ.– Ф.3876.– Оп.1.– Спр.3.
22. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.– Ф.542.– Оп.1.– Спр.46
23. Центральний Державний Історичний Архів у м. Києві (далі – ЦДІАК).– Ф.707.– Оп.85.– Спр.37.
24. ЦДІАК.– Ф.707.– Оп.299.– Спр.2.
25. ЦДІАК.– Ф.707.– Оп.299.– Спр.325.
26. ЦДІАК.– Ф.707.– Оп.299.– Спр. 352а.
27. ЦДІАК.– Ф.707.– Оп.300.– Спр.98.